

วัด : สถานที่ทิ้งขยะศักดิ์สิทธิ์และขยะมีชีวิต*

TEMPLE: HOLY WASTE PLACE AND LIVING WASTE

พระคมสัน เจริญวงศ์, เอนก ไยอินทร์, ดาวเหนือ บุตรสีทา, พระมหาสุพัฒน์ ศรียอด
Phra Komsan Jalearnwong, Anek Yai-In, Daonue Bootsita, Phramaha Supat Sriyort
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Corresponding Author E-mail: sanpk@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาขยะชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อวัด ซึ่งชุมชนได้ผลักภาระการจัดการขยะให้กับวัดและพระสงฆ์ โดยมีการเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน ซึ่งแรกเริ่มเดิมทีวัดเป็นสถานที่ทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน และพัฒนาขัดเกลากิจใจฝึกคนให้เป็นคนดีของสังคม แต่ปัจจุบันนี้วัดกลายเป็นสถานที่ทิ้งขยะ 2 ประเภท คือ ขยะมีชีวิต และขยะศักดิ์สิทธิ์ ขยะมีชีวิต ได้แก่ หมา แมว ที่ถูกทอดทิ้ง เป็นต้น ขยะศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระพุทธรูปคอกหัก คอขาด แขนขาด ตักตาลูกเทพและกุมารทองชำรุด รูปปั้นเทพเจ้าต่าง ๆ ที่มีสภาพชำรุด เป็นต้น ขยะเหล่านี้ได้ถูกนำมาทิ้งไว้ให้วัดรับผิดชอบ เพราะเชื่อว่าขยะศักดิ์สิทธิ์มีความอาถรรพ์เป็นสิ่งไม่ดีต่อคนในครอบครัวต้องนำไปทิ้งวัด เชื่อว่าพระสงฆ์มีความเมตตาค้าจุลโลกต่อขยะมีชีวิตเมื่อเจ้าของไม่รักสัตว์เลี้ยงของตัวเองแล้วก็นำไปทิ้งวัด โดยพระสงฆ์จะคอยดูแลให้อาหารต่อขยะมีชีวิตเพื่อมีชีวิตดำรงอยู่ต่อไป และจัดการเก็บกวาดทำความสะอาดให้กับขยะศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้พุทธสถานน่าอยู่ไม่รกรุงรังหรือสกปรก

คำสำคัญ: ขยะศักดิ์สิทธิ์; ขยะมีชีวิต; วัดในพระพุทธศาสนา

Abstract

The objective of this academic article was to study the problem of community wastes that had impact on monasteries that the community pushed the waste management to the monasteries and the monks by having the guideline for suggestion of co-solution that the beginning of monasteries was the place to make the co-activity with the community people and

*Received July 17, 2023; Revised August 2, 2023; Accepted August 3, 2023

developed the mind of the people to be good citizens of society. But the present monasteries become the waste dumping places that consisted of two types of wastes as living waste and holy waste. The living wastes are like undesired dogs and cats etc. The holy wastes are the broken Buddha Images, God Dolls, Ruined Dolls, god and angel portraits etc. These wastes were thrown at the monasteries because the belief of mystery that is not good for family and they believe the monks have the loving kindness to living waste. When the owners do not love their animals and throw them at the monasteries with the belief that the monks will take care and feed the living waste for better living and manage the cleaning to the holy waste so that the Buddhist places would become pleasant and clean, not to become messy and dirty.

Keywords: Holy Waste; Living Waste; Temple in Buddhism

บทนำ

วัดทางพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นศูนย์กลางการพัฒนาด้านจิตใจ เป็นสถานที่จัดกิจกรรมของชุมชน และเป็นที่ฝึกฝนกุลบุตรให้รู้จักรับผิดชอบทางสังคม พัฒนาคนให้เป็นคนดี อยู่ในกรอบของศีลธรรมและระเบียบของสังคม กล่าวแบบภาษาบ้าน ๆ ทั่วไปคือ “ทำคนดีบ ให้เป็นคนสุก” ฉลอง ช่วยธานี (2559) ได้อธิบายไว้ว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 31 บัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล คือ บุคคลตามกฎหมาย วัดทั้งหลายจึงอยู่ในฐานะที่ได้รับความคุ้มครองจากบรรดาบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตลอดถึงกฎหมายทั่วไป” พระศรีสิทธิวิเทศ (ธวัชชัย ธมมขโย) และพระมหานิมิตร รุติปญโญ (2563) ได้ให้ความหมายของวัดไว้ว่า วัด หมายถึง ศาสนสถานอันเป็นสถานที่ของพระพุทธศาสนา มีพระสงฆ์จำพรรษา มีขนาดที่ตั้งทั้งความกว้างและความยาวที่ชัดเจน สำหรับใช้ทำศาสนกิจ วัดของพุทธบริษัท มีลักษณะเป็นส่วนป้อนนารัณมัย มีทั้งตัวอาคารและเสนาสนะ เป็นสัปปายะเหมาะแก่การบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา โดยแบ่งประเภทของวัดออกเป็น 2 ประเภทคือ วัดที่ได้วิสุงคามสีมา และสำนักสงฆ์ ข้อมูลจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2566) ข้อมูลระบบทะเบียนวัดทั่วประเทศไทย ปี พ.ศ. 2566 มีวัดทั้งหมด 43,473 วัด แบ่งออกเป็นมหานิกาย 38,886 วัด ธรรมยุต 4,547 วัด จินนิกาย 16 วัด อนัมนิกาย 24 วัด โดยทั่วไปแล้ววัดเป็นศูนย์รวมการทำกิจกรรมทุกอย่างของชุมชน เป็นที่พึ่งสำหรับบุคคลที่หมดสิ้นหนทาง ท้อแท้ ผิดหวัง รู้สึกพ่ายแพ้ในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์เลี้ยงแสนรัก เมื่อ

หมดค่าหมดราคาก็จะนำมามอบให้วัดเป็นผู้ดูแลต่อไป ดังมีคำกล่าวที่ว่า ดื้อนักรู้ ไม่เชื่อฟัง เดียวจะจับไปปล่อยวัดเสียเลย คำพูดดังกล่าวเป็นคำพูดที่เจ้าของพูดกับสัตว์เลี้ยง เช่น หมา แมว หนูแฮมเตอร์ เป็นต้น จากคำกล่าวทั่วไปที่ว่า ไม่มีปัญญา ไม่มีความสามารถ ทำอะไรไม่เป็นก็ไปวชนอนกินข้าวตังอยู่วัดโน้น คำพูดดังกล่าวเป็นคำพูดที่กล่าวบอกกับคนที่ไม่เอาไหน ดื้อด้น ไม่เชื่อฟัง ซึ่งหากจะมองในความคิดชาวบ้านทั่วไปนั้นก็คือ ต้องเหลือท่าเหลือเดนจึงจะไล่ให้ไปอยู่วัด เพื่อให้วัดช่วยพัฒนาขัดเกลาจิตใจ อบรมสั่งสอนคุณธรรมศีลธรรม และจริยธรรมให้ดีขึ้น ก่อนส่งกลับออกไปเป็นคนดีของสังคมในอนาคต ส่วนกรณีของสัตว์ต่าง ๆ ที่นำมาปล่อยที่วัดก็เพื่ออาศัยอาหารให้พวกสัตว์เหล่านั้นดำรงชีพต่อไปได้จนกว่าถึงสิ้นอายุไขของสัตว์เหล่านั้น

ขณะเดียวกันวัดก็ต้องรับขยะหรือสิ่งของเหลือใช้ที่ไม่สามารถนำไปทิ้งยังสถานที่แห่งอื่นได้ เพราะมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องอาถรรพ์ เรื่องบาป หากนำไปทิ้งสถานที่แห่งอื่นแล้วจะเกิดเรื่องอาเพศต่อตัวเองและครอบครัว จะได้รับสิ่งที่ไม่ดีเข้าตัวเองและครอบครัว จะต้องนำไปถวายวัดหรือทิ้งในขอบเขตบริเวณวัดเท่านั้น ขยะเหล่านั้นก็คือ วัตถุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ชำรุด เช่น พระพุทธรูปคอหัก พระพุทธรูปคอขาด แขนขาด ตักตาลูกเทพหรือกุมารทองชำรุด ศาลพระภูมิเก่า หิ้งพระเก่า เครื่องบวงสรวงประกอบพิธีต่อชะตา สืบชะตา ล้างเคราะห์ และสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ชำรุดทั้งหลายทั้งมวลจึงถูกนำไปทิ้งที่วัดกลายเป็นปัญหาของวัดที่ไม่ได้เป็นผู้ก่อขึ้นเอง แต่ต้องมาแบกรับหน้าที่ในการจัดการให้เหมาะสม ไม่กระทบต่อชีวิตและสภาพสิ่งแวดล้อมรอบวัด เพื่อให้เกิดความพึงพอใจและสบายใจทั้งพระสงฆ์ภายในวัดและญาติโยมที่อุปฐากคำชูสนับสนุนการทำงานของพระสงฆ์

ปัญหาการปล่อยทิ้งสัตว์เลี้ยง

ความน่ารักและน่าเอ็นดูของลูกสัตว์เลี้ยง โดยเฉพาะสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม เช่น หมา แมว หนูแฮมเตอร์ เป็นต้น เป็นสิ่งที่เชิญชวนและยั่ววนใจให้คนหนุ่มคนสาวชี้เหงาจิตใจดี และเด็กตัวเล็ก ๆ มีความหมั่นเขี้ยว อยากหยอก อยากกอด อยากดมสัตว์เลี้ยงจำพวกนี้เอาเสียมาก ๆ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยที่ตัดสินใจหาสัตว์เลี้ยงเหล่านั้นมาเลี้ยง ไม่ว่าจะเป็นการซื้อหาตามแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์เลี้ยง ร้านขายสัตว์เลี้ยง หรือขอกันปากเปล่าด้วยลักษณะความเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบวิถีชาวบ้านตามชนบท การดูแลสัตว์เลี้ยงขณะตัวเล็ก ๆ เจ้าของทุกคนที่เลี้ยงจะรู้สึกมีความสุข ทั้งกอด ทั้งดม ป้อนข้าวป้อนน้ำ พาไปวิ่งเล่นตามสถานที่สาธารณะเพื่อให้สัตว์เลี้ยงขยับถ่าย ทำการเก็บขี้เช็ดเยี่ยว รวมถึงจัดหาที่นอนให้นอนในห้องนอนเดียวกันกับเจ้าของอีกด้วย ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าดูแลดียิ่งกว่าลูกตัวเองเสียด้วยซ้ำ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป จากวันกลายเป็นเดือน จากเดือนกลายเป็นปี จากปีกลายเป็นหลายปี สัตว์เลี้ยงที่นำรักก็เติบโตขึ้น มีอายุมากขึ้นและแก่ชราไม่น่ารักเหมือนเดิม

หรือบางตัวได้มีการขยายพันธุ์ตลอดลูกออกมาเป็นครอก ๆ ทำให้เจ้าของผู้เลี้ยงไม่สามารถเลี้ยงดูได้อีกต่อไป ไม่มีเงินหรือกำลังที่จะซื้ออาหารมาเลี้ยงได้ สัตว์เลี้ยงไม่น่ารักก็ ไม่อยากจะเลี้ยงอีกต่อไป รู้สึกไม่มีความสุขจากความรักแบบเดิม กลายเป็นภาระที่ต้องมีค่าใช้จ่าย และไม่ยอมเสียเงินเพื่อใช้จ่ายในส่วนที่เป็นของสัตว์เลี้ยง เช่น ค่าอาหารสัตว์ ค่ารักษาพยาบาล ค่ายาสำหรับสัตว์เลี้ยง ค่ารักษาเห็บหมัด ค่าสบู่น้ำพุอาบน้ำสัตว์เลี้ยง เป็นต้น

เมื่อถึงที่สุดของความกดดันและแบกรับภาระต่าง ๆ สำหรับคนที่หมดใจ ไม่มีความรักให้แล้ว ไม่มีความเมตตาและเอื้อยต่อลูกสัตว์เลี้ยงที่นำรักเหมือนในวันวานที่ผ่านมาเสียแล้ว การจากลาและการแยกทางกันคือสิ่งที่ดีที่สุด การตัดสินใจแยกทางของเจ้าของสัตว์เลี้ยงที่ดีที่สุดและนิยมทำกันมากที่สุดในประเทศไทย นั่นก็คือ “นำไปปล่อยทิ้งวัด” หรือ “สถานที่สาธารณะ” เช่น สวนสาธารณะ ถนนทางหลวง โรงเรียน มหาวิทยาลัย เป็นต้น จากข้อมูลของโรเจอร์ โลหะนันท์ (2563) เลขาธิการสมาคมพิทักษ์สัตว์ไทย ได้ระบุว่า ปี พ.ศ. 2563 ประเทศไทยมีสุนัขเร่ร่อนทั่วประเทศราว 800,000 ตัว ส่วนแมวเร่ร่อนนั้นมากกว่าสุนัขราว 2 เท่า และจำนวนแมวมีมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากการจับทำหมันยากกว่าสุนัข ข้อมูลของกรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข (2566) ได้มีข้อมูลระบุว่า ในปี พ.ศ. 2565 พบผู้ป่วยโรคพิษสุนัขบ้า 3 ราย และเสียชีวิตทั้ง 3 ราย สาเหตุเกิดจากการไม่ไปพบแพทย์ และไม่ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคพิษสุนัขบ้าหลังสัมผัสโรค จากโฆษณาแอร์ยี่ห้อ TRANE AIR CONDITIONING เย็นใจ ไม่ทอดทิ้ง จากช่องยูทูบ (ยูทูบ, 2556) ที่ใช้ชื่อว่า “ไอ้ลูกหมาถูกทิ้ง” สะท้อนให้เห็นว่า การนำสัตว์เลี้ยง (หมา) มาทิ้งวัดคือเรื่องปกติของคนไทย ข้อมูลจากข่าวไทยรัฐออนไลน์ (2566) วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2566 ได้นำเสนอข่าวคนส่งของพิกัดไม่เลื้ติหมาจรจัดหน้าหมู่บ้าน เพราะถูกหมาจรจัดไล่กัดเป็นประจำเวลานำของหรือพัสดุมาส่งลูกค้าในหมู่บ้านแห่งนี้ ต่อมาถูกถ่ายคลิปจากชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านและถูกนำออกมาเผยแพร่ในโลกออนไลน์ พนมพร แส่นประเสริฐ (2563) ได้อธิบายปัญหาเกี่ยวกับแมวถูกทิ้งไว้ว่า “แมวจรจัดเกิดจากการถูกนำมาปล่อยทิ้งตามที่สาธารณะ ปัญหาเหล่านี้เกิดจากทัศนคติของเจ้าของสัตว์และนับว่าเป็นปัญหาทางศีลธรรมระดับสังคมที่สำคัญและสมควรจะพิจารณาเพื่อหาแนวทางแก้ไขต่อไป หรืออาจจะเกิดจากการละเลยสัตว์เลี้ยงจนอาจทำให้เกิดการพลัดหลงจากเจ้าของ”

ภาพที่ 1 โฆษณาลูกหมาถูกนำมาที่วัด

ปัญหาการนำสัตว์เลี้ยงมาปล่อยตามที่สาธารณะถือว่าเป็นปัญหาใหญ่ที่สังคมอาจมองข้าม เพราะในประเทศไทยมีกฎหมายคุ้มครองสัตว์เลี้ยง เช่น หมา แมว เหล่านี้ แม้ว่า จะส่งเสียรบกวน ขับถ่ายส่งกลิ่นเหม็น ไล่กัดหรือทำร้ายผู้คนในสังคมก็ไม่สามารถทำร้าย สัตว์เลี้ยงจรจัดที่ไม่มีคนเป็นเจ้าของเหล่านี้ได้ เพราะถือว่าผิดกฎหมาย มีกลุ่มรักสัตว์เลี้ยง กลุ่มคนรักหมาแมว เช่น มูลนิธิวอชด็อก ไทยแลนด์ (Watchdog Thailand Foundation : WDT) เป็นต้น มีหน้าที่คอยเป็นหูเป็นตา ดูแลสัตว์เลี้ยงจรจัด และเอาผิดทางกฎหมายต่อ ผู้คนที่ทำร้ายสัตว์เลี้ยงจรจัด เช่น หมา แมว เป็นต้น โดยภาพรวมแล้วกลุ่มและมูลนิธิ เกี่ยวกับสัตว์เหล่านี้ยังไม่สามารถดูแลสัตว์ได้ทั่วถึงทั้งหมด เพราะไม่มีกำลังคนที่จะดูแลสัตว์ เลี้ยงจรจัดได้ทั้งหมดทั่วประเทศ ปัญหาสัตว์เลี้ยงจรจัดทำร้ายคนในสังคมและชุมชนเป็น ปัญหาที่ไม่มีคำตอบ คำถามคือใครจะรับผิดชอบ? เช่น ค่ารักษาพยาบาล ค่ายา ค่าวัคซีน ป้องกันพิษสุนัขบ้า เป็นต้น ขณะเดียวกันหากใครที่เป็นคนใช้ไม้ไล่ตีหมาจรจัด หรือใช้ หนังสติ๊กไล่ยิงเพื่อความปลอดภัยไม่ให้สัตว์เข้ามาใกล้ จะถูกกลุ่มผู้รักสัตว์เลี้ยง หมา แมว ไล่โจมตีและถล่มขึ้นมาทันที โดยใช้วิธีการประจาน เผยแพร่พฤติกรรมผ่านสื่อออนไลน์ เฟซบุ๊ก ช่องทางออนไลน์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ที่มีอุดมการณ์รักสัตว์เช่นเดียวกันเข้ามาช่วย โจมตีร่วมกัน ตัวอย่างเช่น “เจ้าอวาสวัดดงชะเง้อเขา แงงภาพหัวลูกหมาโยนลงน้ำ แค้จับอาบน้ำกำจัดเห็บหมัด” (กระปุกดอทคอม, 2559) ซึ่งต่อมากลุ่มรักสัตว์เลี้ยงก็ได้ นำ ภาพหัวลูกหมาโยนน้ำของพระสงฆ์รูปดังกล่าวออกไปเผยแพร่ให้สมาชิกเข้ามาคอม เมนต์โจมตีคำพระสงฆ์ ทำให้ท่านเสื่อมเสียชื่อเสียง ประณามท่านว่าเป็นคนไม่ดี เป็นคนเลว และคำตำหนิหายบายอีกมากมาย แต่เมื่อไปดำเนินการสืบหาความจริงของนักข่าวและผู้ ที่เกี่ยวข้องอีกหลายฝ่ายจนได้ทราบความจริงแน่ชัดว่าท่านไม่ได้ทำร้ายลูกสุนัข พระสงฆ์รูปนี้ ท่านอาบน้ำให้หมาภายในวัดแบบนี้อยู่เสมอเพื่อไล่เห็บหมัด โดยอาศัยน้ำกร่อยจากแม่น้ำ บางปะกงไล่เห็บหมัดออกจากตัวลูกหมา และเมื่อโยนลูกหมาลงไปในน้ำเสร็จ ลูกหมาก็จะ ลอยเข้าฝั่งเองได้ตามปกติ และเมื่อข้อความจริงปรากฏชัดแจ้งก็ไม่เห็นมีฝ่ายใดหรือ หน่วยงานใดออกมาทำการขอโทษหรือแถลงการณ์ขอโทษอย่างเป็นทางการ

ภาพที่ 2 คนส่งของพกไม้ไล่ตีหมาเพราะโดนไล่กัดเป็นประจำ

จากความรักความเอ็นดูที่ไม่มีวิธีการและมาตรการจัดการสัตว์เลี้ยวจรจัดที่แน่นอนชัดเจน และเจ้าของไม่สามารถแบกรับภาระค่าอาหารสัตว์เลี้ยงได้ การมอบความรักแบบนี้ก็คงเป็นไปได้เพียงแค่งิจกรรมรักสัตว์เพียงเท่านั้น ถือได้ว่าเป็นภาระของคนในสังคมและชุมชน และเป็นภาระต้องรับผิดชอบของพระสงฆ์ภายในวัดที่ต้องบริหารจัดการสัตว์เลี้ยวจรจัดรอไปก่อน เพื่อรอกะบวนการศึกษาข้อมูลวิธีการแก้ไขที่ดีและเหมาะสมจากภาครัฐ ภาคเอกชน และกลุ่มรักสัตว์เลี้ยง

ภาพที่ 3 เจ้าอาวาสหิ้วลูกหมาโยนแม่น้ำบางปะกง เพื่อกำจัดเห็บหมัด

ขยะมีชีวิต

วัดคือที่พึ่งทางใจ วัดคือที่รองรับเพื่อพัฒนาจิตใจให้กับผู้คน วัดคือที่พึ่งเมื่อคนไม่รู้ทางไปในวันที่มืดแปดด้าน ตลบอบอวนด้วยความทุกข์ที่ฝังอยู่ในกันบังของหัวใจ วัดเป็นที่พึ่งของคนและสัตว์ที่เกิดขึ้นล้มตายโลกและอาศัยโลกใบนี้อยู่ วัดเป็นเขตอภัยทานทุกชีวิตที่ต้องการมีลมหายใจอยู่รอดต่อไปในโลกนี้จะต้องมาอาศัยพึ่งใบบุญจากวัด ซึ่งก็ทำให้คนในสังคมไทยเชื่อว่า “พระสงฆ์มีความเมตตา” และ “วัดเป็นเขตอภัยทาน” อบรมสั่งสอนทั้งคนดีและคนไม่ดี ผูกคนดิบให้เป็นคนสุก พัฒนาคบให้เป็นคนดีเพื่อช่วยเหลือส่งเสริมคนดีคืนสู่สังคม ขณะเดียวกันสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ที่เจ้าของหมตรักไม่ต้องการเลี้ยงดูอีกต่อไปก็ได้มีการแอบลักลอบนำมาปล่อยทิ้งภายในวัดเป็นจำนวนมาก เช่น หม่า แมว เป็นต้น เพราะคนคลั่งรักสัตว์เหล่านี้มีความเชื่อว่าพระสงฆ์ที่เป็นเณรนาบุญภายในวัดจะรับเลี้ยงต่อไปนั่นเอง โดยทำการเลี้ยงดูและให้อาหารเพื่อจุลเจือสัตว์โลกตาดำ ๆ ด้วยกัน ซึ่งในความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้น พระสงฆ์ก็ได้ใช้เศษอาหารบิณฑบาตที่เหลือจากฉันเพื่ออ้อมท้องในเวลาเช้าและเพลเพียงเท่านั้น เหลือจากนั้นก็นำมาแบ่งปันเผื่อแผ่ให้น้องหมา น้องแมว และถือว่าเป็นภาพติดตาของคนไทยทั่วไปที่เห็นภาพความเมตตา ช่วยเหลือสัตว์เลี้ยงที่ถูกทอดทิ้ง โดยมีพระสงฆ์ช่วยต่อชีวิตและหาอาหารมาประทังชีวิตให้สัตว์เลี้ยงถูกทอดทิ้งเหล่านั้น ข้อมูลของ ปริณูณวัน ชมเสวก (2564) ได้ให้ความคิดเห็นว่า “สุนัขจรจัด เมื่อไม่มีเจ้าของ การดำรงชีวิตก็ไม่ต่างจากสัตว์ป่า กล่าวคือ ต้องหาอาหารด้วยตนเอง ต้องต่อสู้เพื่อหาอาณาเขต และต้องดำรงเผ่าพันธุ์ด้วยการผสมพันธุ์ เมื่อสุนัขจรจัดมีได้อาศัยอยู่ในป่า เช่นเดียวกับสัตว์ป่า แต่ได้อาศัยอยู่ในเมืองสังคมที่มีมนุษย์ มีบ้านเรือน มีชุมชน จึงทำให้เกิดปัญหาในด้านต่าง ๆ เช่น สาธารณสุข สังคมและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ” ปิยะมาศ คงถึง และคณะ (2549) ได้อธิบายไว้ว่า “ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสุนัขจรจัดร้อยละ 19.84 มีสถานภาพเป็นพระภิกษุ โดยสะท้อนให้เห็นปัญหาจากสุนัขจรจัด เช่น การถ่ายอุจจาระ/ปัสสาวะเรี่ยราด ก่อให้เกิดทัศนียภาพที่ไม่ดี นำโรคมานสู่คน ส่งเสียงดังจากการเห่าหอน สร้างความรบกวนและสร้างความรำคาญ และปัญหาอื่น ๆ”

ภาพที่ 4 หมาวัดที่อาศัยข้างกันบาตรพระซึ่งเกิดจากมีคนนำมาปล่อยทิ้ง

ความจริงลึก ๆ แล้ว พระสงฆ์ท่านก็ไม่ได้เต็มใจทำมากนัก แต่เมื่อตกกระไดพลอยโจน ก็ต้องรับเลี้ยงสัตว์ที่ถูกทอดทิ้งต่อไป เมื่อสภาพของสังคมไทยที่เห็นพระสงฆ์แลสัตว์ถูกทอดทิ้งติดตามและมีความเชื่อเช่นนั้น เจ้าของสัตว์ที่หมตรักต่อสัตว์เลี้ยงของตนเอง จึงมองว่าเป็นภาระ เป็นขยะ ซึ่งจะเรียกว่า “ขยะมีชีวิต” เจ้าของสัตว์เหล่านี้จะใช้ช่องโหว่ทางสังคม ความเมตตาของพระสงฆ์ การเป็นศูนย์กลางชุมชนและผู้นำทางจิตวิญญาณของวัด พระเณรภายในวัดต้องรับเลี้ยงดูสัตว์ที่ถูกทอดทิ้งเป็นที่แน่นอน เพราะหากปล่อยทิ้งหรือทำร้ายสัตว์เลี้ยงก็จะถูกประณาม ผิดกฎหมาย โดนตำหนอกจากผู้ที่ชื่นชอบสัตว์เลี้ยง และอาจจะโดนไล่ออกจากวัดโดยญาติโยมที่อุปฐากวัด ดังนั้น จึงเป็นเรื่องปกติของเจ้าของสัตว์เลี้ยงและหมตรักแล้ว จะนำสัตว์เลี้ยงใส่กระสอบหรือถุงดำ มาทิ้งไว้ข้างอุโบสถบ้าง ข้างศาลาการเปรียญบ้าง ข้างกำแพงวัดบ้าง กลายเป็นปัญหาที่พระสงฆ์ต้องมารับผิดชอบ และหาวิธีการแก้ไขปัญหาสัตว์เลี้ยงที่ถูกทอดทิ้ง เป็นขยะมีชีวิตที่พระสงฆ์ต้องแก้ไขและเป็นปัญหาใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะยุคเศรษฐกิจตกต่ำเช่นปัจจุบันนี้ สัตว์เลี้ยงได้ถูกนำมาปล่อยวัดมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังคำพูดที่ว่า “อย่าได้อ่อนะ ว่านอนสอนง่าย เชื้อฟัง หากทำตัวดีไม่เชื้อฟัง จะเอาไปปล่อยวัดเสียเลย” คำพูดนี้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคมไทย เมื่อไม่ต้องการพวกเขา (สัตว์เลี้ยง) แล้ว ก็พาไปทิ้งปล่อยวัด ปัญหาที่ตามมาคือ 1) วัดไม่สามารถรักษาความสะอาดได้ เพราะสัตว์เลี้ยงทำสกปรก พระสงฆ์ไม่สามารถบริหารจัดการและดูแลได้ทั่วถึง 2) ความปลอดภัยของญาติโยมที่มาทำบุญ ต้องคอยระมัดระวัง กลัวและกังวลจะมีหมาหรือแมววิ่งโผล่เข้ามาทำร้าย 3) ทำให้ญาติโยมบางส่วนไม่กล้าเดินทางมาทำบุญที่วัด

ขยะศักดิ์สิทธิ์

การแสวงหาโชคลาภเพื่อเสริมดวงและวาสนา ได้ถูกทำให้เชื่อจากผู้นำทางความคิด ผู้นำทางแฟชั่น เช่น ดารา อินฟลูเอนเซอร์ เนตไอดอล เป็นต้น การแสดงความศรัทธาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสถานที่ต่าง ๆ ผ่านการนำเสนอของดาราและอินฟลูเอนเซอร์ เช่น บูชาพญานาค บูชาครุฑ บูชากุมารทอง บูชาตุ๊กตาลูกเทพ บูชาไอ้ไข่ บูชาท้าวเวสสุวรรณ ฯลฯ ความคลั่งไคล้ของแฟนคลับที่จะเดินตามรอยคนดัง บริโภคเลียนแบบตามไอดอล ดารา จึงมีการเข้าบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อเก็บสะสมไม่ให้ตกเทรนด์นิยมตามสมัยนั้น ๆ ข้อมูลจากศูนย์วิจัยกิจการไทย (2551) ได้ระบุว่า “มูลค่าของธุรกิจพระเครื่องมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยคาดการณ์ว่าปี พ.ศ. 2551 จะมีมูลค่าเพิ่มขึ้นประมาณ 40,000 ล้านบาท/ปี” ข้อมูลจากข่าวไทยรัฐออนไลน์ (2560) ได้เสนอข่าวไว้ว่า “คนไทยไม่ได้คลั่งเครื่องรางของขลัง เพราะต้องการที่พึ่งทางใจในยุคข้าวยากหมากแพง แต่ตรงกันข้าม ความเพื่องูของธุรกิจความเชื่อสะท้อนถึงความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจ ยิ่งเศรษฐกิจเฟื่องฟู

เท่าไร ย่อมมีการแข่งขันสูงขึ้นเท่านั้น คนก็ต้องการเครื่องรางของขลังมาหนุนดวงชะตา สร้างความได้เปรียบเหนือคนอื่น เหมือนอย่างประเทศเศรษฐกิจดี ๆ เช่น ฮองกงและสิงคโปร์ มีความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ยและโชคลางแรงกล้าอย่างมาก เพราะธุรกิจมีการแข่งขันกันสูงมาก”

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปคอกขาดและกุมารทองชำรุดแตกหัก

สำหรับยุคปัจจุบันแล้วกลุ่มแฟนคลับของดาราและอินฟลูเอนเซอร์ ได้นับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะลอกเลียนแบบพฤติกรรมของคนดัง มองวัตถุสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นแค่เพียงของสะสมตามเทรนด์นิยม เมื่อเวลาผ่านไป ความนิยมก็เปลี่ยน ความรักความหวงแหน การเอาใจใส่ก็ลดน้อยลง เป็นของสะสมที่ไม่มีมูลค่า กลายเป็นขยะที่เหลือเกินความจำเป็น เป็นส่วนเกินของชีวิต จากที่เคยรักเคยหวงแหน เช่น ตุ๊กตาลูกเทพ รูปปั้นเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นขยะ ซึ่งจะเรียกว่า “ขยะศักดิ์สิทธิ์” ขยะศักดิ์สิทธิ์ที่คนไม่มีความต้องการ เช่น พระพุทธรูปคอกหัก, คอกขาด, แขนขาด ตุ๊กตาลูกเทพหรือกุมารทองหรือรูปปั้นเทพเจ้าต่าง ๆ ชำรุดแตกหัก เป็นต้น จะมีจุดหมายปลายทางที่เป็นแหล่งทิ้งขยะที่เหมาะสมที่สุด คือ “วัด” เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากทิ้งลงในถังขยะก็กลัวไม่เหมาะสม กลัวจะเป็นบาป กลัวจะมีเหตุการณ์ที่มองไม่เห็นเข้าตัว เกิดอุปทานหมู่ต่าง ๆ เกี่ยวกับความกลัวสุมเข้ามาในจิตใจ เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันนี้วัดต่าง ๆ ในประเทศไทย ต้องแบกรับภาระรองรับขยะศักดิ์สิทธิ์จากชาวบ้าน โดยเฉพาะบริเวณใต้ต้นไม้ใหญ่ ใต้ต้นไม้ใหญ่ ซึ่งกลายเป็นปัญหาให้พระสงฆ์ที่ดูแลพื้นที่ภายในวัดต้องปวดหัวในการแก้ไข ปัญหา กล่าวคือ จะทำการทำลาย ทบทิ้งให้เป็นเศษอิฐ เศษปูน เพื่อถมพื้นที่วัดให้สูงขึ้นก็ทำไม่ได้ เนื่องจากมีคำเตือนและคำกล่าวจากชาวบ้าน ซึ่งกลัวสิ่งที่มองไม่เห็น สิ่งลี้ลับจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้ชาวบ้านและชุมชนไม่สงบสุข ทำให้ชุมชนเกิดความวุ่นวาย และเหตุการณ์อื่น ๆ ที่ไม่ดีไม่งามภายในชุมชน เป็นต้น และที่สุดแล้วขยะศักดิ์สิทธิ์ก็กลายเป็นปัญหาสร้างความสกปรกให้กับวัด ทำให้ภูมิทัศน์ภายในวัดไม่สวยงาม ไม่น่าอภิมยร์นจึงใจรวมไปถึงสร้างบรรยากาศอึมครึมน่ากลัวภายในวัดอีกด้วย

แนวทางการแก้ไข

“ขยะมีชีวิตและขยะศักดิ์สิทธิ์” มีแหล่งทิ้งขยะที่เดียวกัน คือ “วัด” ซึ่งการทิ้งขยะทั้ง 2 ประเภทนี้ ทำให้พระสงฆ์ต้องแบกภาระความรับผิดชอบแก้ไขและจัดการขยะเพื่อให้มีประสิทธิภาพดีที่สุด พนมพร แสนประเสริฐ (2563) ได้ให้ความคิดไว้ว่า “การกำจัดสุนัขและแมวไม่ใช้การแก้ปัญหา เพราะปัญหาเกิดจากทัศนคติของคนไทย ดังนั้นจึงต้องแก้ไขที่ทัศนคติและผู้มีส่วนร่วมหลายฝ่ายต้องช่วยกัน การแก้ไขปัญหาย่างยั่งยืนได้จะต้องปรับทัศนคติของคนไทยให้เข้าใจว่าทุกชีวิตเสมอกัน” ดังนั้นผู้เขียนจึงพอจะเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาได้ดังนี้

1. สร้างจิตสำนึกการรักสัตว์เลี้ยงต้องมีขอบเขต คือ มีความรักจำเป็นต้องมีกำลังและงบประมาณสำหรับซื้ออาหารเลี้ยงดู
2. ไม่เลี้ยงสัตว์มากจนเกินกำลังความสามารถ เช่น ไม่ควรเลี้ยงหมา 200 ตัว เพราะอาจจะทำให้ส่งเสียงรบกวนเพื่อนบ้าน ขาดงบประมาณซื้ออาหารเลี้ยงดู เป็นต้น
3. ทำหมันสัตว์เลี้ยงจรจัดตามวัด โดยมีปศุสัตว์อำเภอเป็นผู้รับผิดชอบ
4. การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะต้องศึกษาข้อมูลให้รอบด้าน โดยยึดหลักกาลามสูตรในทางพระพุทธศาสนา เช่น อย่าเชื่อเพราะฟังตามกันมา อย่าเชื่อเพราะชาวเล้าลือ อย่าเชื่อเพราะตรงกับความคิดของตนเอง เป็นต้น
5. ควรทำลายกำแพงความเชื่อการผลัดภาระให้วัด ต้องเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นจากน้ำมือของมนุษย์สร้างขึ้นมานั้น มนุษย์ก็สามารถทูลทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เป็นเศษอิฐ เศษปูน เศษดิน คินสภาพสู่ธรรมชาติดั้งเดิมได้เช่นกัน
6. อย่านิยมชมชอบตามเทรนด์และคำชักชวนของดาราและอินฟลูเอนเซอร์ (Influencer) ควรพิจารณาทบทวนไตร่ตรองให้ถี่ถ้วน คิดถึงเหตุและผล นึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า “ไม่มีสิ่งใดทำให้เรารวยได้ หากเราไม่ทำงานและเก็บเงิน”

องค์ความรู้ใหม่

“ขยะมีชีวิตและขยะศักดิ์สิทธิ์” เกิดจากสาเหตุและปัจจัยที่แตกต่างกันแต่จุดหมายปลายทางสำหรับที่ทิ้งขยะเป็นสถานที่เดียวกัน คือ “วัด” กล่าวคือ “ขยะมีชีวิต” เกิดขึ้นจากความรัก ความเอ็นดู มีความมันเขี้ยวอยากเลี้ยงดู จึงทำการไปเสาะแสวงหาซื้อมาเพื่อนำมาเลี้ยง เช่น หมา แมว เมื่อเลี้ยงแล้วไม่มีกำลังเลี้ยงดู หรือสัตว์เลี้ยงไม่น่ารักเหมือนดั่งเก่า จึงนำไปทิ้งวัดกลายเป็นขยะมีชีวิต “ขยะศักดิ์สิทธิ์” เกิดขึ้นจากความเชื่อ ความหลงตามคนดัง หรือบุคคลที่น่าเชื่อถือในสังคม จึงทำการเข้าบูชามาไว้ครอบครอง เช่น ตักตักลูกเทพ รูปเหมือนไอ้ไข่ เมื่อความนิยมลดลง ไม่เป็นข่าว ไม่อยู่ในกระแสสังคม ก็ถูกนำไปทิ้งวัดกลายเป็นขยะศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งขยะทั้ง 2 ประเภทนี้ มีวัดเป็นจุดหมายปลายทางเพื่อทิ้งขยะ

```
graph TD; A[ความรัก/คลังไคล้] --> B[เลี้ยงหมา/แมว/สัตว์เลื้อยน่ารัก]; B -- "เป็นภาระ" --> C[ขยะมีชีวิต]; B -- "ไม่น่ารัก" --> C; C -- "ทิ้ง/ปล่อย" --> D((วัด)); E[ความเชื่อ/Fanclub] --> F[บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์/บูชาพระพุทธรูป]; F -- "ไม่นับถือ" --> G[ขยะศักดิ์สิทธิ์]; F -- "ไม่ศรัทธา" --> G; G -- "ทิ้ง/ทำลาย" --> D; D --> H[ปัญหาสัตว์เลื้อยจรจัด]; D --> I[ปัญหาสัตว์เลื้อยจรจัดทำร้ายประชาชน]; D --> J[ปัญหาเสียรบกวนและการส่งกลิ่นเหม็นของสัตว์เลื้อย]; D --> K[ปัญหาสภาพพื้นที่สกปรกและทัศนียภาพไม่สวยงาม]; D --> L[ปัญหาขาดแคลนพื้นที่ทิ้งขยะศักดิ์สิทธิ์และวัสดุประกอบพิธีกรรม];
```

The flowchart illustrates the Thai Buddhist belief system regarding the cycle of rebirth and karma. It starts with two main paths: one for 'Love/Attachment' (ความรัก/คลังไคล้) and another for 'Belief/Fanclub' (ความเชื่อ/Fanclub). The 'Love/Attachment' path leads to 'Raising dogs/cats/lovable crawling animals' (เลี้ยงหมา/แมว/สัตว์เลื้อยน่ารัก). If it becomes a burden (เป็นภาระ), it leads to 'Living waste' (ขยะมีชีวิต). If it's not lovable (ไม่น่ารัก), it also leads to 'Living waste'. The 'Belief/Fanclub' path leads to 'Worshipping sacred things/Buddha images' (บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์/บูชาพระพุทธรูป). If one doesn't believe (ไม่นับถือ), it leads to 'Sacred waste' (ขยะศักดิ์สิทธิ์). If one doesn't have faith (ไม่ศรัทธา), it also leads to 'Sacred waste'. Both 'Living waste' and 'Sacred waste' lead to 'Temple' (วัด) through 'Throwing/Releasing' (ทิ้ง/ปล่อย) and 'Throwing/Destruction' (ทิ้ง/ทำลาย) respectively. From the 'Temple', arrows point to various problems: 'Stray animal problems' (ปัญหาสัตว์เลื้อยจรจัด), 'Stray animal problems causing harm to the public' (ปัญหาสัตว์เลื้อยจรจัดทำร้ายประชาชน), 'Nuisance and odor problems from animals' (ปัญหาเสียรบกวนและการส่งกลิ่นเหม็นของสัตว์เลื้อย), 'Unsightly and dirty area problems' (ปัญหาสภาพพื้นที่สกปรกและทัศนียภาพไม่สวยงาม), and 'Lack of area for sacred waste disposal and ritual materials' (ปัญหาขาดแคลนพื้นที่ทิ้งขยะศักดิ์สิทธิ์และวัสดุประกอบพิธีกรรม).

การสร้างชุดความเชื่อทางสังคมที่ทำให้เกิดภาพจำเกี่ยวกับวัดในพระพุทธศาสนา
จะต้องมีสัตว์เลี้ยงที่ถูกเจ้าของทอดทิ้ง เช่น หมา แมว เป็นต้น เป็นสถานที่ทิ้งขยะคดียุติธรรม

ที่ผู้คนไม่ต้องการ เพราะเชื่อว่าหากเก็บไว้ในบ้านเรือนอาศัย ไม่นำไปถวายวัดหรือนำไปทิ้งวัด จะเกิดอาเพศ ประสบพบเจอแต่สิ่งที่ไม่ดี มีแต่เรื่องร้าย ๆ เข้ามาในชีวิตและครอบครัว เช่น พระพุทธรูปคอกหัก คอขาด แขนขาด ตักตากลูกเทพหรือกุมารทองหรือรูปปั้นเทพเจ้าต่าง ๆ ที่ชำรุดแตกหัก เป็นต้น ชยะทั้ง 2 ประเภท เรียกว่า “ชยะมีชีวิตและชยะศักดิ์สิทธิ์” จะถูกนำมาทิ้งวัด เป็นการผลักรถและโยนปัญหาการจัดการชยะให้กับพระสงฆ์ภายในวัดแก้ไขปัญหา ซึ่งพระสงฆ์ก็ไม่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการชยะทั้ง 2 ประเภทนี้ ทำให้กลายเป็นปัญหาสะสมและยิ่งเพิ่มปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลต่อภูมิทัศน์ความน่าอยู่ภายในบริเวณวัด ทำให้พื้นที่วัดสกปรก หมาแมวส่งเสียงรบกวนชาวบ้านที่อยู่ใกล้วัด เกิดอันตรายจากหมากัดและต้องเพิ่มความระมัดระวัง ญาติโยมไม่กล้ามาทำบุญเพราะกลัวหมา รวมไปถึงชยะศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างบรรยากาศความน่ากลัวภายในวัด วางระเกะระกะไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย วัดโดยการนำของพระสงฆ์จึงแก้ไขปัญหาดังกล่าวตามสถานการณ์ โดยอาศัยความเห็นชอบร่วมกันของชาวบ้านให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพราะอาจส่งผลกระทบต่อความเชื่อเดิมที่ไปทำลายชยะศักดิ์สิทธิ์หรือจัดการชยะมีชีวิตจะส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจและความปลอดภัยของชุมชน จากความเชื่อเรื่องอาถรรพ์ และอาเพศที่มีต่อชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข. (2566). *พยากรณ์โรคและภัยสุขภาพ พิชสู่นักข่าวอันตรายถึงชีวิต*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://datariskcommandc.moph.go.th>
- กระปุกดอทคอม. (2559). *เจ้าอาวาสวัดดังฉะเชิงเทรา แจงภาพที่วัดลูกหมาโยนลงน้ำ แค'จับอาบน้ากำจัดเห็บหมัด*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://pet.kapook.com/view158666.html>
- ฉลอง ช่วยธานี. (2559). *ความรู้เรื่อง...ฐานะนิตบุคคลของวัด*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://www.winnews.tv/news/2791>
- ไทยรัฐออนไลน์. (2560). *ยังแข่งกันรวย คนไทยยังบ้างเครื่องรางของขลัง*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://www.thairath.co.th/news/foreign/1159735>
- _____. (2566). *สาวอัครศิลปินส่งของพกไม่ได้ตีหมา เจอสวนกลับ “เดี๋ยวจะหวดทั้งคนทั้งหมด”*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://shorturl.asia/dowpc>
- ปริญญาวัน ชมแสวก. (2564). *แนวทางการแก้ไขปัญหาเรื่องร้องเรียนเกี่ยวกับสุนัขจรจัด : ศึกษากรณีที่มีการร้องเรียนต่อผู้ตรวจการแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานตรวจการแผ่นดิน.

- ปิยะมาศ คงถึง และคณะ. (2549). การศึกษาประชากรสุนัขจรจัดในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. *เชียงใหม่สัตวแพทยสาร*. 4(1), 58-59.
- พนมพร แสนประเสริฐ. (2563). ปัญหาการทอดทิ้งสัตว์ในสังคมไทยกับแนวคิดประโยชน์นิยม. *วารสารสถาบันวิจัยพหุวัฒนธรรม*, 7(2), 176-178.
- พระศรีสิทธิวิเทศ (ธวัชชัย ธมมขโย) และพระมหานิมิตร ฐิตปณฺโญ. (2563). วิวัฒนาการวัดใน พระพุทธศาสนา. *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, 7(3), 76.
- ยู ทู ป. (2556). *ลูกหมาถูกนำมาทิ้งวัด*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://www.youtube.com/watch?v=GegaGaKaMdU>
- โรเจอร์ โลหะนันท์. (2563). *แก้อย่างไร หมา-แมว จรจัดทั่วไทยกว่า 1 ล้านตัว เก็บภาษี กำจัด ไม่ใช่ทางออก*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://shorturl.asia/IAaRo>
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2551). *เจาะลึกพลัง มูเตลู Soft Power ของไทยที่สร้างรายได้สะพัด มหาศาล*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <https://thestandard.co/key-messages-mutelu-amulet-and-commercial-buddha/>
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2566). *ระบบทะเบียนวัดทั่วประเทศไทย*. สืบค้น 23 มิถุนายน 2566, จาก <http://binfo.onab.go.th/Temple/Dashboard.aspx>